

VERKIŲ DVARO PARKO ERDVĖS XVIII A. PABAIGOJE–XIX A. PRADŽIOJE

Dainius Labeckis

VILNIAUS DAILĖS AKADEMIJOS

DAILĖTYROS INSTITUTAS

Dominikonų g. 15/1, LT-01131 Vilnius

dainius.labeckis@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjama Verkių dvaro sodybos parko – vieno seniausių ir vertingiausių Lietuvos istorinių želdynų – planinė struktūra, apimant 1780–1840 m. laikotarpį. Bandoma identifikuoti pirmines parko erdves, zonas, jų funkcijas ir jungtis, paaiškinti planavimo logiką, stiliaus bruožus pirmuoju Klasicizmo rezidencijos kūrimo laikotarpiu, atsigrežiant į Apšvietos kultūrinį kontekstą ir Europos parkų raidos tendencijas. Išskiriami svarbiausi parko erdvės formavimosi etapai ir plano pokyčiai. Remiantis šaltiniais, patikslinami arba paneigiami kai kurie istoriografijoje įsigalėję klaidingi teiginiai.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: dvaro sodyba, sodų menas, planinė-erdvinė kompozicija, parkas, Verkiai, Ignotas Jokūbas Masalskis

Išskirtinė Verkių dvaro padėtis lėmė spalvingą jo istoriją, gana gausiai paliudytą šaltinių ir nuolat sulaukiančią tyrinėtojų dėmesio. Daugelis jų yra aptarę ir parko istorijos klausimus¹. Pastaruoju metu paskelbtos

architektūros ansamblis“, in: *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1: Vilnius, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 551–560; Rūta Janonienė, „Lietuvos istorijos fragmentai Verkių peizažuose“, in: *Menotyra*, Vilnius, 2002, nr. 2 (27), p. 37–45; Morta Baužienė, *Pasižvalgymas anapus Vilniaus miesto gynybinės sienos*, Vilnius: Savastis, 2015. Vertinga Birutės Rūtos Vitkauskienės parengta šaltinių publikacija: *Senieji Verkių dvaro žemėlapiai (iš Vitgenšteinų archyvo)*, sudarytoja Birutė Vitkauskienė, Vilnius: Petro ofsetas, 2016. Čia autorė paskelbė ir aprašė Lenkijos senųjų aktų archyve saugomus istorinius dvaro planus. Paminėtinos parko tyrininkų publikacijos: Antanas Tauras, *Lietuvos TSR parkai*, Vilnius: Mintis, 1966; Antanas Tauras, *Mūsų parkai*, Vilnius: Mokslas, 1989; Romas Pakalnis, *Verkiai: praeitis, dabartis, svajonės*, Vilnius: Logotipas, 2003; Laimutis Januškevičius, *Lietuvos parkai*, Kaunas: Lututė, 2004; Laimutis Januškevičius, *Po gražiausių Lietuvos dvarų parkus*, Kaunas: Lututė, 2010. Gausioje Verkių istoriografijoje priversta gana daug klaidų, abejotinų šaltinių interpretacijų, nekritiškų kitų autorių perpasakojimų. Dalis jų paneigta naujausiais tyrimais, dalį siekiama paneigti šiuo tekstu.

¹ Tarp Verkių parko istorijai svarbesnių tekstų verta išskirti: Eduardas Budreika, *Architektas Laurynas Stuoka Gucevičius*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954; Eduardas Budreika, *Lietuvos klasicizmo architektūros kūrejas*, Vilnius: Mintis, 1965; Eduardas Budreika, *Verkių rūmai*, Vilnius: Mintis, 1982; Vladas Drėma, *Verkių rūmų architektūros ansamblis. Istoriniai meniniai tyrimai*, [Vilnius], 1973, in: Kultūros paveldo centro archyvas, f. 5 – 1 – 304; Vladas Drėma, *Verkių rūmų architektūrinio ansamblio istoriniai meniniai tyrimai*, [Vilnius], 1978, in: LVAA, f. 1019, ap. 11, b. 7428; Arimeta Vojevodskaitė, *Buvusio Verkių dvaro pastatų ansamblis ir parkas. Parko teritorijos ir ansamblio išplanavimo istorinių tyrimų ataskaita*, [Vilnius], 1983, in: Kultūros paveldo centro archyvas, f. 5 – 2029; Marija Rupeikienė, „Verkių

1. Verkių dvaro sodyba, 1839, plano fragmentas, iš:
План местоположения в окрестности имени Верки,
 1839, in: AGAD, Zbiory kartograficzne, t. 4 teka 447, nr. 2
 Verkių manor estate, 1839, detail of a plan

2. Verkių dvaro sodyba, 1844, plano fragmentas, iš:
Mapa majątności Werek, 1844, in: AGAD, Zbiory
 kartograficzne, t. 4 teka 447, nr. 5
 Verkių manor estate, 1844, detail of a plan

net kelios dailės istorikų studijos, kur daugiau ar mažiau analizuojama dvaro želdynų praeitis. Inesa Svirida leidosi į Apšvietos epochos parko simbolinio kodo ir masonų ženklų paieškas, turėdama omenyje, kad visi pagrindiniai Verkių parko kūrėjai buvo susiję su masonais, o Apšvietos parkų kūrimą apskritai stipriai veikė masoniškoji simbolika. Birutė Rūta Vitkauskienė, remdamasi XVI–XIX a. šaltiniais, papildė dvaro sodybos istoriją naujais faktais, iš esmės atmesdama Sviridos išvadas kaip grįstas XIX a. pab. ir dabartine parko situacija, klaidingai vertinant ją kaip vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio laikų relikštą. Rūta Janonienė ir šio straipsnio autorius parengė pranešimų apie Verkių sodus ir parką XVIII a. pab.–XIX a. pradžioje².

Dauguma autorių sutaria, kad Verkių sodai ir parkas pradėtas plėtoti dar XVII a. pr. arba dar anksčiau, bet dėl parko atsiradimo laiko ant Verkių kalvos nuomonės išsiskiria: Vladas Drėma spėjo parką čia buvus dar prieš 1762 m., t. y. dar prieš Masalskiui tampant Vilniaus vyskupu, o šio pavedimu dar prieš 1781 m. parkas pradėtas pertvarkyti dalyvaujant architektui Martynui Knakfusui ir „aukštai kvalifikuotiems“ vyskupo sodininkams. Remdamasi laikmečio sodų meno tendencijomis, Arimeta Vojevodskaitė gana įtikinamai pagrindė, jog XVII–XVIII a. pirmoje pusėje

2 Inessa Svirida, „Универсализм эпохи Просвещения, масонство и Верки Вавжинца Гуцевича“, in: *Acta Academiae artium Vilnensis*, Vilnius, 2004, t. 32: *Laurynas Gucevičius ir jo epocha*, p. 65–83; Birutė Rūta Vitkauskienė, „Verki – rezidencija biskupia i magnacka (koniec XIV–początek XX wieku)“, in: *Środowiska kulturotwórcze i kontakty kulturalne Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do XIX wieku = Kultūros židiniai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nuo XIV iki XIX amžiaus*, red. Urszula Augustyniak, Warszawa: Neriton, 2009, p. 25–27; Birutė Rūta Vitkauskienė, „Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus rezidencija Verkiuose“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2009, t. 55: *Lietuvos dvarai: kultūros ir paveldo tyrinėjimai*, p. 23–51; Dainius Labeckis, „Verkių parkas XVIII a. pabaigoje–XIX a. viduryje: erdvės ir prasmės metamorfozė“, ir Rūta Janonienė, „Verkių sodai vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio laikais“, – pranešimai tarpdisciplininėje mokslinėje konferencijoje „Sodai: tradicijos, įvaizdžiai, simboliai Lietuvos kultūroje“ (2017-05-11-12, Vilnius; žr. Janonienės straipsnį šiame leidinyje, parengtą šio pranešimo pagrindu).

priešais vyskupų rūmus ant kalvos plytėjo erdvus, barokinis „viršutinis“ parkas su kvateromis, kuris Masalskio laikais perplanuotas Knakfuso ir Lauryno Gucevičiaus, smarkiai išplėsta jo teritorija. Masalskio parko pradžią autorė kiek paankstino – susiejo ją su dar 1769 m. planuotais pradėti darbais. Vitkauskienė, gana detalai išnaginėjusi senojo Verkių sodo ir parko istoriją, daugiausia dėmesio skirdama vyskupo Eustachijaus Valavičiaus sodui, vis dėlto neigė XVIII a. parko relikštų buvimą viršutinėje terasoje, t. y. dabartinio parko vietoje. Janonienė Masalskio laikų parko teritoriją lokalizuoja aplinkinėse kalvose ir slėniuose³.

Šis tekstas skirtas Verkių dvaro parko genezei nuo ~1780 m. iki ~1840 m., t. y. nuo privataus Verkių dvaro istorijos pradžios iki jam pereinant į kunigaikščių Vitgenšteinų rankas. Atsižvelgiant į esamas tyrimų kryptis ir mažiau išnagrinėtus klausimus, labiau susitelkta į pirminės parko erdvės, jo kompozicijos gairių rekonstravimą. Bandoma paaiškinti, kiek leidžia šaltiniai, parko planinę erdvinę struktūrą bei jos kaitą XVIII a. pab.–XIX a. pr., įkontekstinant, patikslinant arba paneigiant kai kuriuos istoriografijoje įsigalėjusius teiginius. Verkių parko ikonografinė programa verta atskiro tyrimo; šiuo atveju ji aptariama tik fragmentiškai.

Verkių dvaro parkas visada išsiskyrė užmoju ir sumanymų kokybe, bet formos ir stiliaus kaita buvo gana tipinė: kaip ir daugelis, gal net dauguma istorinių Lietuvos parkų, jis patyrė ne vieną pertvarką. Kaitą lėmė naujos mados, nauji savininkai, jų pažiūros, galimybės ir kitkas. Jau vien pirmuoju parko plano genezės laikotarpiu galima išskirti 4 ryškesnius etapus: iki centrinių rūmų pastatymo, iki vyskupo Masalskio mirties, iki pardavimo Vilniaus pavieta bajorų maršalui Stanislovui Jasinskiui, iki pardavimo pulkininkui

3 Vladas Drėma, *Verkių rūmų architektūros ansamblis. Istoriniai meniniai tyrimai*, p. 12; Arimeta Vojevodskaitė, *Buvusio Verkių dvaro pastatų ansamblis ir parkas. Parko teritorijos ir ansamblio išplanavimo istorinių tyrimų ataskaita*, p. 23–25, 32, 63; Birutė Rūta Vitkauskienė, „Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus rezidencija Verkiuose“, p. 23; Rūta Janonienė, Verkių sodai vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio laikais“.

Liudvikui Adolfui Vitgenšteinui. Didesnės ar mažesnės parko korekcijos darytos atsižvelgiant į naujas madas ir akcentuojant vis kitas idėjas, ateinančias su naujų savininkų karta. Vis dėlto reikia pabrėžti, jog pamazū kintančiuose XVIII–XX a. dvarų parkuose beveik visada ir beveik neišvengiamai buvo išlaikomi daugelis paveldėto plano bruožų – pagrindinės ašys, charakteris, zonavimas. Tam turėjo įtakos dominavusios parkų estetikos konstantos: vietos dvasia kaip parko pagrindas, gamtos kuriamas grožis, dėmesys paveldui, kūrimas ateičiai, įprastas parko ryšys su rezidencijos branduolio architektūra. Kiekvienas sodų meno teorikas ar praktikas tai interpretavo savaip, šliedamasis prie kurios nors paraleliai gyvavusios srovės ir tuo pat metu improvizuodamas.

Visa tai skatina daryti prielaidą, kad dabartinis Verkių parkas yra išlaikęs daugelį senosios praeities bruožų, taip pat ir vyskupo Masalskio laikų. Tad svarbiausi šio trumpo teksto atspirties taškai išsidėsto kur kas ilgesnėje laiko juostoje nei tiriamasis laikotarpis. Tai XVIII a. tekstai, XIX a. planai, ikonografija bei dabartinė padėtis *in situ*. Atsigręžti į dabartį skatina ne tik praeities šaltinių fragmentiškumas ir situacijos perimamumas, bet ir parko kaip sodų meno objekto specifika: tai laiko brandinamas kūrinys, savitai atskleidžiantis per esamą pavidalą.

XVIII a. pabaigoje Verkiuose, tuometinėje Vilniaus vyskupo Masalskio (1727–1794) rezidencijoje, prasidėjo pokyčiai, susiję su dvaro perėjimu į privačią jo nuosavybę ir tolesniais paveldėjimo planais⁴. Senasis barokinių vyskupų rūmų kompleksas per keliolika metų pertvarkytas į efektingą klasicizmo architektūros ansamblį. Tuo pat metu, apie 1780 m. ar anksčiau, Masalskio iniciatyva dvaro sodyboje imta formuoti parką, laikomą vienu seniausių ir didžiausių „angliškų“ parkų Lietuvoje⁵.

4 Plačiau apie istorines aplinkybes: Birutė Rūta Vitkauskienė, „Werki – rezydencja biskupia i magnacka (koniec XIV–początek XX wieku)“, p. 31–32.

5 Verkių dvaro sodybos želdynai vadinti parku nuo pat jų kūrimosi pradžios. Vis dėlto ne visada nuosekliai (kartais susipina

1780 m. čia apsilankęs princas Charles'is Josephas Lamoralis de Ligne'is (1735–1814)⁶, įsiminė išpūdingą vietos peizažą – „tikrą gamtos vaiką“, kurį trumpai aprašė: didelė upė, 3 upeliai, reljefas su kalvų grandine, supančia plačius laukus, 4 ar 5 kaskados, 3 dirbtinės salos, rūmai, malūnas, uostas, griuvėsiai, plynaukštės, Bakcho, Vulkano ir Vienybės šventyklos, savitas tiltas „virš 3 gražių srovių“, žvejų, sodininkų nameliai, tilčiai, obeliskas. Sužavėtas vietovės grožio, džiaugėsi ir pats galėjęs prisidėti visa tai sukuriant⁷.

Bene seniausias, schematiškas Masalskio rezidencijos planelis išlikęs 1790 m. L. F. I. von Orlich'o sudarytame situaciniame Vilniaus miesto ir apylinkių plane⁸. Tai buvo svarbi vieta – braižytojas negalėjo jos nepažymėti, tačiau plano tikslumas ir informatyvumas yra pernelyg menki, kad jį priimtume kaip savarakišką šaltinį. Seniausias žinomas tikslus Verkių dvaro pagrindinės dalies planas sudarytas tik 1839 m., rengiantis parduoti dvarą, o visų dvaro žemių planas sudarytas tik 1844 m., naujųjų savininkų Vitgenšteinų⁹.

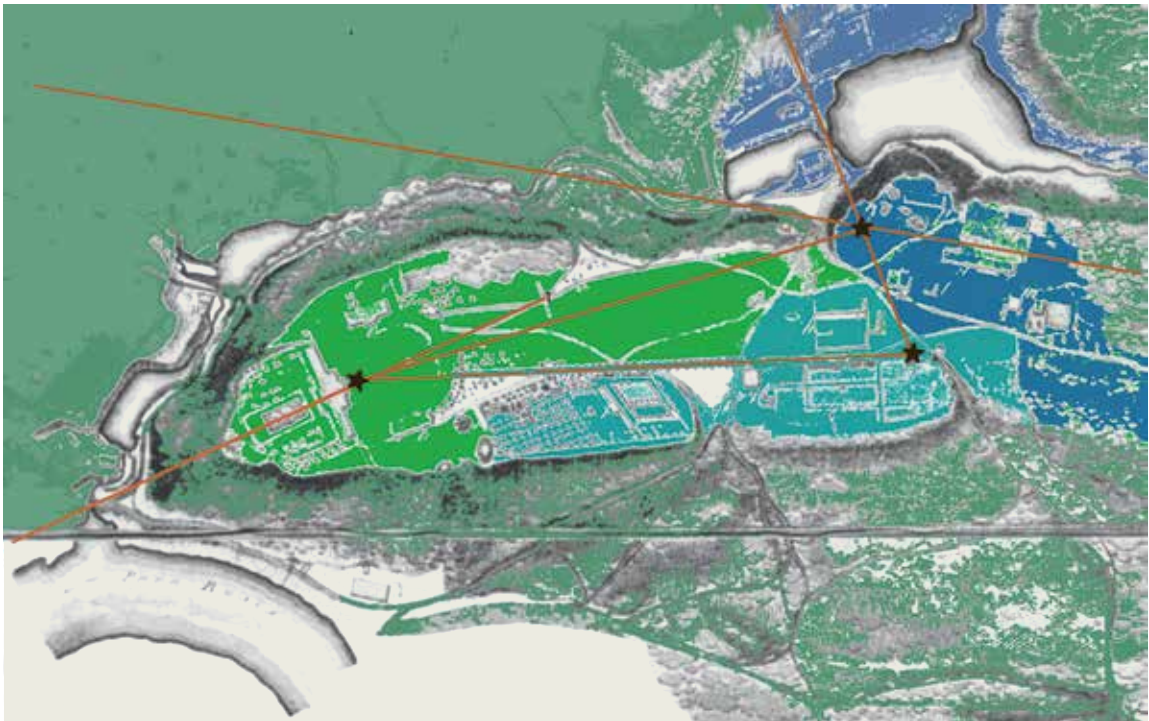
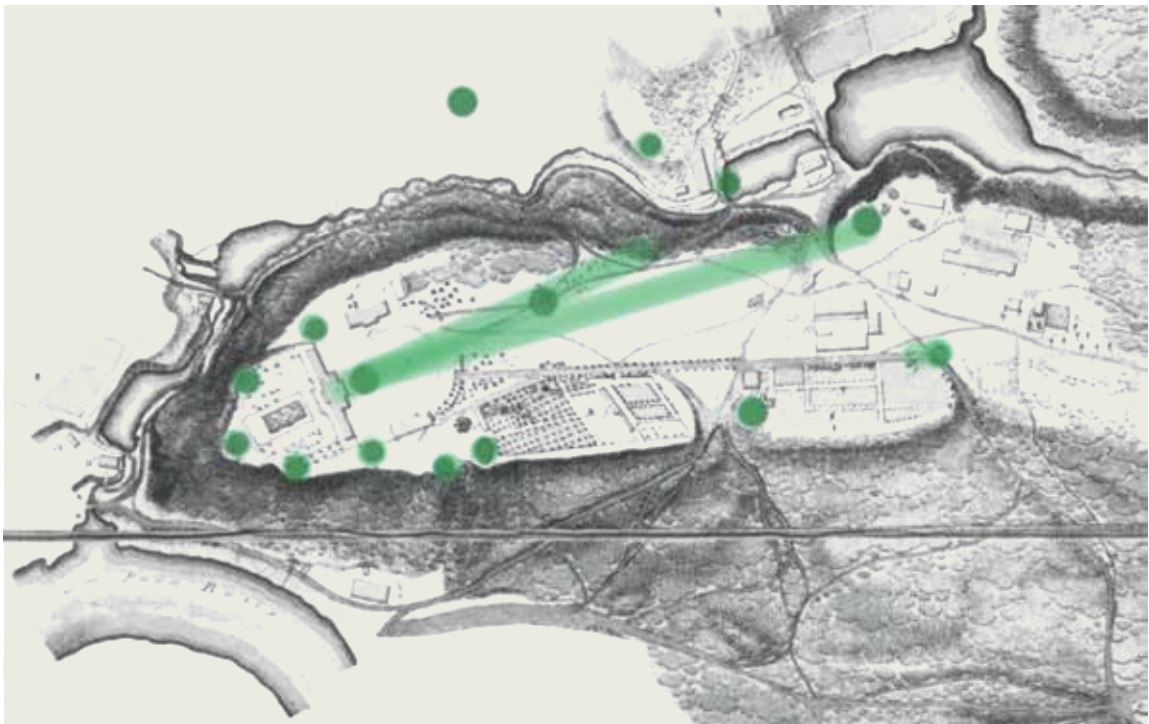
sąvokos „angliškas sodas“, „laukinis sodas“, „parkas“, „sodai“). Daugelyje didžiųjų XVIII a. Europos rezidencijų parkais vadintos didžiosios želdynų dalys arba visos želdynų kompleksas. Aiškumo dėlei sąvoka „parkas“ straipsnyje vartojama laikantis klasikinių formuluočių ir nusistovėjusios tradicijos. Būtent: „sudėtingos kompozicijos ir daugybės funkcijų didelė, puošni, žmogaus pertvarkyta, natūrali (arba žmogaus sukompnuota) želdinių teritorija, kurioje dominuoja gamta (žaluma)“ (Jūras Balkevičius, *Sodų meno stilių raida*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 218), juo labiau kad tokia samprata, kaip matysime, yra labai artima tuomečių šaltinių apibūdinimui. Šiuo atveju visada turima omenyje, jog tai rezidencijos parkas.

6 Garsus Austrijos, Nyderlandų politikas, karvedys ir parkų meno kritikas, kurio marti Elena Apolonija Masalskytė de Ligne Potocka (1763–1815), vyskupo dukterėčia, turėjo paveldėti Verkius.

7 Charles Joseph Lamoral de Ligne, *Coup d'œil sur Belœil et sur une grande partie des jardins de l'Europe*, [s. l.], 1781. p. 116–117. Lietuvos dailės istoriografijoje šios trumpos citatos vertimai, paskelbti kelis kartus rusų ir lenkų k., ne visai sutampa turiniu.

8 *Vilniaus miesto planai*, sudarytoja Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016, p. 44–45. Vietinė plano fotoreprodukcija saugoma Lietuvos Nacionaliniame muziejuje: LNM, AFP-4257.

9 План местоположения в окрестности имения Верки, 1839,

3. Verkių dvaro parko centrinės dalies pagrindinės apžvalgos vietas XVIII a. pab.–XIX a. pr.: schema 1839 m. plano pagrindu

Main viewing sites of the central part of the Verkių manor park in the late 18th – early 19th c.: scheme based on the plan of 1839

4. Verkių dvaro parko centrinės dalies pagrindinės ašys ir jungtys XVIII a. pab.–XIX a. pr.: schema 1839 m. plano pagrindu

Main axes and connections of the central part of the Verkių manor park in the late 18th – early 19th c.: scheme based on the plan of 1839

Per ilgą ligtolinį laikotarpį nuo kūrimosi pradžios klasicistinio dvaro ansamblyje įvyko daug pokyčių, akivaizdžiai paveikusių ir parko raidą. Vis dėlto, gretinant su kita istorine medžiaga ir natūroje išlikusiais elementais, šie planai tampa vertingais šaltiniais bent fragmentiškai rekonstruojant parko plano genezę nuo XVIII a. pabaigos.

Pagal 1803 m. inventoriaus apibūdinimą (1780 m. inventoriuje parkas dar neišskiriamas), parkas Verkiuose buvo miškinga teritorija, supanti dvaro ansamblių, išsidėsčiusių ant centrinės plynaukštės. De Ligne'is leidžia suprasti, kad naujojo parko erdvė apėmė aplinkinę teritoriją su upeliais (juose įrengtos kaskados), tilteliais ir kalvomis. Kita vertus, tiek analogai, tiek vietos istorijos šaltiniai leidžia teigti, jog parkas ne tik supo rūmų ansamblio prieigas, bet nuo pat pradžių buvo tiesiogiai su juo susietas: XVIII a. pab. jis buvo kuriamas ir viršutinėje kalvos terasoje, kartu su rūmais, galimas dalykas, barokinio sodo vietoje. Viršutinės terasos želdiniai XVIII a. laikytini integralia parko dalimi ne tik pagal dabartinį apibrėžimą, kuriuo šiame tekste naudojamosi, bet ir pagal amžininkų sampratą¹⁰.

Šios, pagrindinės, dvaro dalies didingumą pabrėžė ilga, tiesi medžiais apšodinta alėja. Artėjant ja rūmų

in: AGAD, Zbiory kartograficzne, t. 4, teka 447, nr. 2; Mapa mairności Werek, Położonej w Gubernij I Powiecie Wileńskim, nad Rzeko Portow.. Wilno, należącej do dziedzictwa Jaśnie Oświeconego Xięcia jegomości Ludwika Wittgensteina. <...>, 1844, in: AGAD, Zbiory kartograficzne, t. 4 teka 447, nr. 5. Pastarąjį paaiškina inventorius: Inwentarz jeometryczny mairności Werek <...>, 1844, in: AGAD, Archiwum Radziwiłłow, dz. XXV, nr. 4546 (mf.). Abu planai ir inventoriaus išrašas publikuoti: *Senieji Verkių dvaro žemėlapiai (iš Vitgenšteino archyvo)*, p. 16–21.

10 1803 m. inventoriuje, be kita ko, minima, kad prie vakarinės ofcinos yra „priwet ... obok od parku“. Kitaip tariant, parkas prasideda šalia šių statinių. Grafų Potockių Verkių dvaro inventorius, 1803, in: LVIA, f. 515, ap. 22, b. 97, l. 267, 269. Šį faktą papildoma: *Vyskupo I. J. Masalskio laiškas K. Hornovskiui, 1783*, in: LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 427, l. 275. Panašią parko apibrėžtį istoriografijoje yra pateikusi Vojevodskaite, „Didžiojo parku“ iš esmės vadindama želdynų kompleksą, supantį visą rezidencijos ansamblio teritoriją: Arimeta Vojevodskaite, *op. cit.*, p. 63.

link, vienas po kito turėjo atsiverti reprezentacinės dvaro dalies statiniai: vartai, austerija, paviljonas, sodai su šiltnamiais, galiausiai – visa centrinė ansamblio dalis. XIX a. pradžios piešiniuose matome, kad naująjį Verkių rūmų ansamblio centrą žymėjo apskritas (ar ovalus) apvažiuojamas gazonas; aplink jį simetriškai išdėstyti centriniai rūmai ir dvi ofcinos sudarė pusiau uždara *cour d'honneur* erdvę.

Šiaurinis šio paradinio kiemo puslankis (žr. 1839 m. planą) gausiai apželdintas, taip pridengiant ūkinės paskirties statinius rūmų gretimybėje ir „išgryninant“ centrinės dalies vientisumą, monumentalumą. Pro plačią properšą šiame augalijos lanke (iš jos XIX a. pr. rūmus piešė Marcelinas Januševičius¹¹) atsivėrė vaizdas į ištęstą laisvų kontūrų laukymę, kartu – perspektyva šiaurinės ansamblio dalies kryptimi. Nuoseklus medžių rato išsiskaidymas laukymės linkme reiškia, kad vaizdas iš kitapus želdinių, t. y. rūmų link, buvo kuriamas jau peizažinio parko principu, maskuojant „barokinę“ medžių liniją, matomą nuo rūmų. Tad dvi skirtingai suplanuotos erdvės abipus želdinių buvo suderintos, išvengta jų disonanso ir išlaikytas kiekvienos vientisumas. Vaizdas buvo svarbus iš abiejų pusių.

Rezidencijos branduolį pietuose pratęsia plynaukštės kyšulys (ties juo Masalskio laikais tebestovėjo senieji vyskupų rūmai¹²) ir Verkių regykla, nuo kurios atsiveria plati kelių planų panorama, leidžianti suvokti vietovės mastelį ir pajauti gamtos galią: Neries vingis, Valakampių miškai, Trinapolio, Kalvarijų bažnyčios su vienuolynais ir Vilniaus bokštai tolimame horizonte. Vieta patogi apžvelgti ir pačią rezidenciją: iš jos gerai matyti žemutinė dvaro sodybos dalis su vila, kalvų, rėvų apsupti upelių slėniai su kriokliais ir visi

11 *Verkių rūmai*, Mecelinas Januševičius, akvarelė, XIX a. pirma pusė, in: Lietuvos dailės muziejus, LDM, T-218. Publikuota: *Jonas Rustemas – dailininkas ir pedagogas*: 2012 m. spalio 30 d.–2013 m. kovo 10 d. Vilniaus paveikslų galerijoje vykusios parodos, skirtos 250-osioms dailininko gimimo metinėms, katalogas, sudarė Rūta Janonienė, Dalia Tarandaitė, Rasa Adomaitienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2013, p. 246.

12 Verkių dvaro inventorius, 1803, in: LVIA, f. 515, ap. 22, b. 97, l. 257.

5. Liepų alėja (XVIII–XIX a. parko relikvas) Verkių parke, fotografija, D. Labeckis, 2016

Linden alley (18th c.) in the Verkiai park

pagrindiniai centrinės reprezentacinės dalies pastatai. Manytina, jog trumpas de Ligné'io tekstas didele dalimi yra būtent šio panoraminio vaizdo aprašymas. Tai padeda įsivaizduoti vietos peizažą XVIII a. pab. ir bent iš dalies lokalizuoti kai kuriuos tuometinius parko statinius: jei ir ne visi, neabejotinai daugelis turėjo būti iš šios vietos matomi.

Plynaukštės pietinėje dalyje, pastačius naujuosius rūmus, susiformavo dar vienas uždaras reprezentacinis kiemas. Barokiniai vyskupo Konstantino Kazimiero Bžostovskio rūmai vėliau, jau po Masalskio, nugriauti. Vis dėlto būtent senųjų rūmų pagrindu, tarsi Versalio *cour royale*, buvo lipdoma visa šios dalies planinė kompozicija ir orientacija. Erdvę tarp naujųjų ir senųjų vyskupų rūmų papuošė taisyklingo simetrinio

plano 3 segmentų parteris, iš rytų ir vakarų apribotas liepų alėjomis (dalis šių medžių auga ir šiandien)¹³.

Greičiausiai statant naujuosius rūmus nutiesta minėtoji paradinė Verkių dvaro sodybos alėja. Lygia-grečiai skardžio išsidėsčiusią reguliariąją sodo dalį ji atskyrė nuo peizažinės parko dalies, o kartu tapo ašimi, sujungusia skirtingai orientuotas senesnę centrinę (pietinę) ir vėlesnę (šiaurinę) dvarvietės dalis. Naujųjų centrinių rūmų kupolas žymėjo šių dalių ašių susikirtimo tašką ir kompozicinį ansamblio centrą.

13 1839 m. plane užfiksuota padėtis nugriovus senuosius rūmus, tad sunku pasakyti, ar matomas parteris egzistavo jau Masalskio laikais. Medžių eiles stengtasi derinti prie pastatų langų, taip neužstojant vaizdo ir paryškinant perspektyvą. Jos fragmentiškai išlikusios iki šiol [6, 7 il.].

Tiesios alėjos, parteris, dvigubos medžių eilės palei kurdonero pakraščius – būdingi reguliarieji Baroko architektūros ansamblių elementai, verčiantys prisiminti čia buvusius barokinius vyskupų Valavičiaus ir Bžostovskio sodus, išpūdingai aprašytus XVII a. poezijoje ir naujausioje istoriografijoje¹⁴. Kita vertus reprezentacinių erdvių projektavimas barokine maniera buvo neretas didesnių XVIII a. pab.–XIX a. pr. peizažinių parkų bruožas, kilęs iš būtinybės į nereguliaraus plano parką harmoningai integruoti vis dar simetriškai projektuojamus rūmų kompleksus: „angliško“ parko principai reikalavo visų jo struktūrinių elementų dermės¹⁵.

Reguliaraus planavimo elementų Masalskio parko kraštovaizdyje būta ir daugiau. 1790 m. plane schematiškai, bet pakankamai aiškiai nupiešti stačiakampiai susisiekiantys dvaro tvenkiniai leidžia spėti, kad bent dalis šių tvenkinių aplinkos taip pat buvo kurta reguliaraus sodo principu. 1844 m. plane geometrinės tvenkinių formos kartojasi, o teritorija šalia jų suskaidyta kvadratais, numanomai žyminčiais „prancūzišką“ sodą, kuriame auginti vaismedžiai¹⁶.

Nors Masalskio rašyta instrukcija dėl *cirkul de Ligne* ir neišduoda tikslios jo vietos, bet taip pat sieja jį su parku: laiške iš Vienos vyskupas nurodo parką Verkiuose, o ypač *cirkul de Ligne*, apšodinti medžiais, jame nutiesti naują alėją iki naujos karčemos¹⁷. Reikia paminėti, jog, kitaip nei paprastai įvardijama istoriografijoje¹⁸, šis *cirkul* greičiausiai reiškė ne ratą, o tiesiog teritoriją. Tokią prielaidą sustiprina Masalskio nurodymas tiesti alėją ne „iš“ ir ne „nuo“ *cirkul de Ligne*,

o jame. Antra vertus, vadovaujantis tokia logika, visa jo teritorija turėtų būti vertinama kaip Masalskio – de Ligne'io laikų parko dalis. Trečia, ji turėjo būti patogi susisiekti tarp dvaro pastatų (ir su naująja karčema), ketvirta, šis plotas, nors ir vadintas parku, vis dėlto turėjo būti atvira vieta, nes ją dar reikėjo apšodinti. Atsižvelgiant į tai, tokią vietą galima sieti su plačia dvaro sodybos šiaurės ir vakarų teritorija, kur 1844 m. plane vaizduojamos ilgus medžiais apšodintos alėjos.

Panašaus tipo teritorijas turėjo daugelis Europos parkų nuo XVI a.; žemyninėje Europoje jie liko populiarūs ir vėliau. Šantiji „Didžiąjame parke“ 1785 m. dominavo didžiuliai atviri plotai, raižomi tiesių alėjų. Alėjos dažnai turėjo pavadinimus, jų susikryžavimo vietose dažnai būdavo aikštelės – taip pat su savais pavadinimais¹⁹. Medžių eilėmis apšodintos tiesios alėjos, radialiai išsiskaidančios iš apskritų aikščių, buvo populiarios XVII a. didžiuosiuose parkuose, rekomenduojamos XVIII a. parkų architektūrai skirtuose leidiniuose, iki pat amžiaus pabaigos projektuotos Europos parkuose. Tarp jų – Varšuvoje (1780²⁰) ir kitose vietose, žinotose Masalskio ir jo architektų. Tad ne vienas iš žymiųjų europinių pavyzdžių galėjo tapti Verkių alėjų ir parko dalies pirmavaizdžiu²¹.

Remiantis išlikusių šaltinių visuma, galima gana tvirtai teigti, jog XIX a. pirmos pusės planuose matomos reguliariosios ir peizažinės parko dalys buvo pradėtos kurti Masalskio laikais ir funkcionavo kaip praktiškai ir estetiškai integrali visuma. Dvejopas erdvių ir

14 Birutė Rūta Vitkauskienė, „Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus rezidencija Verkiuose“, p. 23–51.

15 William Howard Adams, *The French Garden 1500–1800*, London: Garland, 1982, p. 112. Netgi Humphry Reptonas – gryniausių XVIII a. pabaigos Anglijos peizažinių parkų kūrėjas – parko dalies šalia rūmų geometrinį planavimą vadino „leistina priemone“.

16 Mappa maiętnoŝci Werek, 1844 (plano legendoje žymėjimo įvardijimas nuplyšęs).

17 Vyskupo I. J. Masalskio laiškas K. Hornovskiui, [s. a.], 04-13, in: LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 427, l. 299v.

18 Инесса Свирида, „Универсализм эпохи Просвещения“, p. 33, ir kt.

19 Colen Campbell, *Vitruvius britannicus, or, The British architect: containing the plans of the most considerable gardens and plantations, also the plans, elevations, and sections of the most regular buildings, both publick and private, in Great Britain, with variety of new designs <...>*, t. 3, London, 1715, 27–28, 51–52, 57–60, 75, 77–78 il. etc.; *Архитектурные альбомы Шантийи и Татчины: Французский подарок русскому императору*. сост. Светлана Астаховская, Матъе Дельдик, Татьяна Дудина, Москва: Кучково поле, 2016, p. 59, 68.

20 Gerard Ciołek, *Ogrody polskie*, Warszawa: Arkady, 1978, p. 108–111.

21 Vis dėlto reikia paminėti tam tikrą paradoksą: pats de Ligne'is reguliariąsias Šantiji parko dalis laikė mažiausiai vykusiomis: *Coup d'œil sur Belœil*, p 77–78.

jungčių planavimas vienos užmiesčio rezidencijos želdynuose išreiškė savitą balansą tarp skonio ir galios ženklų jos simbolinėje programoje. Geras skonis reiškė gamtos išmanymą ir maksimalų prisitaikymą prie vietos dvasios, tačiau noras įvaldyti aplinką, nuoseklus derinimasis prie pastatų skatino pabrėžtinį aplinkos pritaikymą prie jų funkcijų ir konservatyvių estetinių priemonių naudojimą. Lygiagretus peizažinių ir reguliariųjų dalių naudojimas, atsargus jų jungimas buvo tipinis „prancūziškas manevras“²², išpopuliarėjęs to meto kontinentinės Europos rezidencijose (ypač didžiosiose), palengvinęs „angliškojo“ parko idėjos receptiją. Sodų menui skirti Lenkijos autorių veikalai (Augusto Fryderiko Moszynskio ir kitų²³), paremti karališkųjų architektų projektais, padėjo įsitvirtinti šiam idėjiniam kompromisui kaip vietinei normai Lenkijoje, vėliau – Lietuvoje. Griežtas ar laisvas parko dalies išplanavimas priklausė nuo konkrečios erdvės, jos dydžio ar funkcijos.

Parkų, jų dalių plano skirtumus labai veikė numatytoji paskirtis: paradinėms erdvėms būdingas didesnis atvirumas, reguliarumas, mastelis, privačiose dažnesnės priešingos tendencijos. Kai kurie Apšvietos parkai, kurti vienu metu, tų pačių kūrėjų ir tam pačiam užsakovui, buvo gana skirtingo išplanavimo, priklausomai nuo pagrindinės paskirties – pavyzdžiui, karališkai reprezentacijai ar privačiam poilsiui (kaip nuo 1780 m. Fredriko Magnuso Piperio kurti parkai Drottningholme ir Hagoje)²⁴. Tą patį galima būtų pasakyti apie visiškai skirtingus XVIII a. pabaigos Masalskio sodus Kretingoje, Užvingyje²⁵ ir Verkiuose (iš dalies – ir apie skirtingus jų simbolinio kodo adresatus) arba atitinkamus skirtumus viename parke.

22 John Dixon Hunt, *The Picturesque Garden in Europe*, London: Thames & Hudson, 2004, p. 142, 169.

23 *Ogród. Forma – symbol – marzenie*, red. naukowa Małgorzata Szafrńska, Warszawa: Arx Regia – Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego w Warszawie, 1998, p. 295–296.

24 John Dixon Hunt, *op. cit.*, p. 142–147.

25 Kretingos dvaro inventorių, 1802, in: LVIA, f. 505, ap. 22, b. 97, l. 49–57; Trakų, Tauro kalno, Lukiškių, Totorių ir Vingio²⁶ priemiesčių geometrinių planas, in: MABR, f. 229 – 406, l. 1.

Laisviau planuotos parko dalys turėjo būti kur kas intymesnės, subtilesnės, taigi jas sunkiau apčiuopti ir pagrįsti šaltiniais²⁶. Iš dalies tai nulėmė ir pats XVIII a. antroje pusėje įsigalėjęs peizažinių parkų kūrimo principas: nebe sodo planas, o sodo vaizdas – „peizažas“ – tapo svarbiausiu orientyru jo kūrėjams²⁷. Tokiame kontekste braižyti tikslų sodo projektą nebebuvo didelės prasmės – jis turėjo tiesiog paklusti kraštovaizdžiui. Tobulus natūralaus kraštovaizdžio pažinimas ir gebėjimas „nepastebimai“ jį patobulinti (iš esmės pritaikyti prisitaikant) laikyti siekiamybe, rodančia gerą skonį ir išsilavinimą. René Louis de Girardinas (Jeano Jacques'o Rousseau mokinys, bene žymiausias XVIII a. Prancūzijos parkų teoretikas) atkreipė dėmesį, kad sėkmingai realizuoti sumanymą parkuose įmanoma tik studijuojant topografiją, taip atrandant „vietos dvasią“ ir toliau ja remiantis. Be kita ko, pabrėžė, jog dailininkas turėtų būti architekto padėjėjas studijuojant peizažą²⁸.

Kaip vieną tokių studijų galima vertinti gerai žinomą Pranciškaus Smuglevičiaus kūrinių – greičiausiai 1785 m. (tais metais jį pasikvietė Masalskis) sepija ir tušu nulietą Verkių peizažą su malūnu²⁹. Tai vienintelė išlikusi dailininko Verkių veduta, iki šiol klaidingai interpretuojama kaip malūno prie Neries vaizdas³⁰.

26 Būdinga, jog istoriniuose XIX a. Lietuvos parkų planuose peizažinės dalys braižytos labai netiksliai, schematiškai (kaip ticipinių vingių ornamentu padengti plotai), stambesnio mastelio planuose kartais apskritai neišskiriamos.

27 Дмитрий Сергеевич Лихачев, *Поэзия садов: к семантике садово-парковых стилей. Сад как текст*, Москва: Наука, 1991, p. 203.

28 William Howard Adams, *op. cit.*, p. 128.

29 Franciszek Smuglewicz, *Młyn w Werkach i kościół Paulinów / Zbiory MNK III-r.a-6779*, in: *Wilno z przed stu lat w akwarelach Franciszka Smuglewicza*, Wilno: J. Zawadzki, 1912, karta nr. 20; Vladas Drėma, *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Vaga, 1992, t. p. Roman Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 4: *Województwo wileńskie*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1993, p. 415.

30 Romas Pakalnis, *op. cit.*, p. 46; *Vilniaus klasicizmas*: parodos katalogas; Varšuvos nacionalinis muziejus 1999 m. gruodis–2000 m. sausis; Lietuvos dailės muziejus 2000 m. kovas–rugsėjis, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 247; Arimeta Vojevodskaitė, *op. cit.*, p. 51; Eduardas Budreika, *Lietuvos klasicizmo architektūros kūrėjas*, 18 il. Budreika savaip interpretuotoje

6. Ažuolų eilė Verkių parke, fotografija, D. Labeckis, 2016

Line of oak trees in the Verkiai park

Smuglevičius tokį vaizdą galėjo matyti ne nuo Neries, o nuo kalvos šiaurinėje ansamblio dalyje – iš teritorijos, kurioje buvo įvairūs administracinės dalies statiniai. Žvelgiant į skirtingas puses nuo šios kalvos (XX a. dalis jos nukasta tiesinant kelią), atsivertų ne tik Smuglevičiaus tapytas vaizdas, bet ir arklidės, austerija, paviljonas ir t. t., netgi centrinė ansamblio dalis. Plati, laisvų kontūrų, juostos pavidalo laukymė, nusidriekusi nuo šios kalvos į pietus iki pat ansamblio centro, puikiai tiko vistos vaidmeniui, t. y. vizualinei jungčiai su Verkių rūmais horizonte, turėjusiais atsiskleisti pro jau minėtą kurdonero medžių properšą. Šitokia vieta tiko pastatyti

vizualizacijoje netgi paryškino iš malūno bėgantį vandenį. Pagal Smuglevičiaus piešinį tai būtų gana komplikauta: už pastato matomas akivaizdus reljefo žemėjimas.

tiek apžvalgos aikštei, tiek ryškesniam objektui (glorietei, sargybos bokšteliui, obeliskui ar kt.), kuris būtų matomas nuo įvairių svarbių ansamblio vietų, simboliškai atskirtų ūkinę ir reprezentacinę sodybos dalis bei „pasitiktų“ dvaro svečius, sukančius link rūmų.

Smuglevičiaus piešinyje matomas keliaplanis Verkių peizažas, kuriame dominuoja užtvanka su 3 pralaidomis, už jos – originalus klasicistinis malūno pastatas su 6 kolonomis ir Kalvarijų bažnyčia horizonte. Kraštovaizdis kalvotas, tirštai apaugęs medžiais, kurių juosta bažnyčios nesiekia. Tarp bažnyčios ir miškingų Verkių kalvų išnyra smailus pilkai tonuotas trikampis, panašus į piramidės pavidalo statinį. Jo išvaizda artima tiek obeliskams, tiek piramidėms, randamoms XVII–XVIII a. Europos parkuose. Žinomiausias vietinis

atitinkamo būtų galima pagal Gucevičiaus projektą 1787 m. pastatyta panašių proporcijų ir pavidalo koplyčia Buivydyčiuose³¹, tapusi užsakovo giminės mauzoliejomis. Verkiuose paskirtis galėjo būti ir kita – arba ne viena, turint omeny įvairias simbolizmo ir racionalumo jungtis, būdingas Apšvietos epochos parkams.

Taip pažymėtą tašką Verkiuose galima lokalizuoti tiksliai į šiaurę nuo Vilniaus universiteto observatorijos bokšto: pastarojo geografinė ilguma sutaptų su labiausiai tikėtinos piramidės vietos – vienos iš Verkių kalvų – ilguma. Negana to, Gucevičius, rengdamas pietvakarinių Vilniaus priemiesčių planą, tą patį bokštą pasirinko pagrindiniu orientyru šiaurės-pietų strėlei pažymėti³². Neabejotina, jog iš šio bokšto būtų puikiai matomas bet koks iškilęs Verkių objektas: 1786 m. Liudvika Byševska tikino pro universiteto observatorijos teleskopą stebėjusi valstiečius, dirbančius Verkių dvaro laukuose³³. Pasaulio kryptys, saulės šviesa – vieni pagrindinių sodo planavimo orientyrų, ypač išryškėję Baroko parkuose. Neatmestina, jog XVIII a. tikslus krypties žymuo galėjo tęsti ankstesnę tradiciją: dar XVII a. šaltiniuose minimas saulės laikrodis, pastatytas ant vienos iš Verkių kalvų³⁴. Kad ir kokia būtų tikroji objekto prasmė, Smuglevičiaus pasirinkimas

vaizduoti būtent šį peizažą ir statinius akivaizdžiai liudija estetinei vietos svarbą.

Į vakarus nuo minėto taško, taip pat ant kalvos, pastatyta Jeruzalės karčema³⁵, kuri irgi integruota į išsiėmusį dvaro kompleksą. Buvusią karčemą iki šiol supa vaizdingas kraštovaizdis, aplink pastatą tebeauga senų parko medžių grupės, pietuose atsiveria Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios vaizdas, rytuose – parko medžių tankmė, galbūt ir kuris nors iš parko statinių. Į šiaurės vakarus nuo pastato, gana giliame slėnyje, plyti vingiuoto kontūro tvenkinys. Jo vieta (į tvenkinį atgręžtas pagrindinis fasadas) galėjo lemti statybos vietos parinkimą (arba vanduo patvenktas atsižvelgiant į pastato vietą), o vaizdingas, gal kiek pagražintas kraštovaizdis liudija čia išlikusią peizažinio Verkių dvaro parko tąsą.

1792 m. spalio 10 laiške iš Gardino vyskupas iš visų nurodymų pirmu punktu išskiria paruošimą medžiagų pabaigti „Verkių salei parke“. Vėlesniame laiške iš Vienos šią salę sutapatina su parko šventykla: „bažnytelė arba salė, išmūryta parke“, nurodydamas užbaigti ją iš išorės ir uždengti stogu. Greičiausiai taip ir nespėta to padaryti, kadangi 1803 m. minima, jog parke yra „Vienybės titulo bažnyčia, pusapskritė, kurios tik sienos pastatytos, netinkuota, be stogo“³⁶. O štai de Ligne'is dar 1780 m. Vienybės šventyklą mini kaip esančią. Toks nesutapimas galėtų reikšti du dalykus: arba de Ligne'io tekstas atspindi planus, kurie taip ir nebuvo įgyvendinti, arba Verkiuose buvo statomi parko pastatai, kurių priežiūra menkai rūpintasi. Abiem atvejais tai rodytų neišbaigtą planų įgyvendinimą ir „proginį“ kuriamo Masalskio parko pobūdį³⁷.

31 Algė Jankevičienė, „Buivydyčių bažnyčia ir Radziševskių mauzoliejinė koplyčia“, in: *Kultūros paminklų enciklopedija*, t. 1, d. 1: *Rytų Lietuva*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1998, p. 308; Roman Aftanazy, *op. cit.* 1793 m. labai panašių proporcijų gedulo piramidės projektą parengė ir pats Smuglevičius. Kaip ir Verkių vedutoje, taip ir šiame projekte vaizduojama labai smaili, medžiais apjuosta piramidė (*Vilniaus klasicizmas: parodos katalogas*, p. 158). Piramidė tarp medžių randama daugelio XVIII a. pabaigos parkų peizaže, kaip vienas iš daugelio jų fabriques. Pavyzdžiui, Monso parke prie Paryžiaus (John Dixon Hunt, *op. cit.*, p. 120), Hagos parke prie Stokholmo ir t. t. Tokie ir panašūs objektai neretai paryškindavo svarbesnius parko centrus, perspektyvas ar kalvas, jų galėdavo būti ir keli viename parke, matomi vienas nuo kito.

32 Trakų, Tauro kalno, Lukiškių, Totorių ir Vingio priemiesčių geometrinių planas, in: MABR, f. 229 – 406, l. 1.

33 Liudvika Byševska, *1786 metų kelionės į Vilnių dienoraštis = Žurnal podróży do Wilna z roku 1786*, sudarė Vydas Dolinskas ir kt., Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008, p. 76.

34 Birutė Rūta Vitkauskienė, „Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus rezidencija Verkiuose“, p. 33.

35 Verkių dvaro inventorių, 1803, in: LVIA, f. 515, ap. 22, b. 97, l. 259v.

36 Vyskupo I. J. Masalskio laiškas: 1792-10-10, in: LVIA, f. 1135, ap. 2, b. 427, l. 275; [1793]-04-13, in: LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 427, l. 299; Verkių dvaro inventorių, 1803, in: LVIA, f. 515, ap. 22, b. 97, l. 260.

37 Pirmojo Masalskio laiško data patenka tarp dviejų išskirtinės svarbos įvykių: praėjusios vos 3 savaitės nuo Masalskytės de Ligne vyro žūties, tačiau likusi vos savaitė iki svarbaus įstatymo, užtikrinusio LDK ir Lenkijos paritetą ATR politikoje, pirmųjų metų. Tad galima ir šiuo atveju spėlioti, apie kurią progą buvo pagalvota.

7. Verkių rūmų paradinio kiemo prieigos, fotografija, D. Labeckis, 2016

Approaches to the main courtyard of the Verkiai palace

Tame pat inventoriuje minima ir sena altana sode prie Neries: tvenkinio saloje, medinė, su prieangiu, apjuosta kolonomis, dengta gontais, be durų. Rytinės terasos sodai ir tvenkiniai, užėmę didelę teritoriją, greičiausiai neturėjo peizažiniams parkams būdingo išbaigtumo: kaip jau minėta, čia vyravo geometrinės formos. Kita vertus, altana aiškiai nurodo į šios vietos rekreacinę svarbą ir, matyt, naujoviško parko viziją. Tokia vizija galėjo būti artima peizažiniam Pulavų parkui (jo žemutinei terasai), Izabelos Czartoryskos iniciatyva pradėtam kurti panašiu metu ir laikomam vienu svarbiausių parkų sentimentalizmo pavyzdžių Lenkijoje. 1840 m. Vincento Dmachauskio paveiksle matoma medžių eilė ir promenada išilgai Neries pakrantės – bene vienintelė vaizdinė užuomina apie

rekreacinę šios ansamblio dalies paskirtį. Kad tai turėjo būti parko tąsa, leidžia numanyti ir vilos reprezentacinis pobūdis, išlikę seni, peizažiniam parkui būdingi medžiai ir keli laisvų formų tvenkiniai, suformuoti kanalais, iki šios vietos iš gana tolimų teritorijų atvedus vandenį³⁸.

Viename savo laišku vyskupas Masalskis nurodo iki savo vardadienio (Šv. Ignoto) pabaigti didžiąją kaskadą parke, „kadangi medžiagos yra vietoj, mūrininkų užtenka, o tašyti akmenys turi būti atvežti iš Užvingio ir Nemenčinės pagal poreikį“³⁹. Kaskada neatsitiktinai vadinama „didžiąja“: taip XVIII a. įvardijamos

³⁸ Mappa maiętności Werek, 1844.

³⁹ Vyskupo I. J. Masalskio laiškas Hornovskiui, [s. d.], in: LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 427, l. 245 v.

kaskados, parkuose užėmusios ypatingą vietą: neretai tai vienas pagrindinių peizažo akcentų, kuriuo stengiasi pasipuikuoti, negailint tam neproporcingai didelių lėšų. Bandant lokalizuoti kaskadą Verkiuose, turėtina omeny, jog bet kuris dirbtinai sukurtas peizažinio parko elementas turėjo atitikti natūralų vietovės pobūdį, harmoningai įsiliesti į esamą kraštovaizdį ir derėti su kitais natūraliais ar dirbtiniais jo akcentais. Kaskadų motyvas dažnas XVII–XVIII a. peizažų tapyboje, iš kurios idėjų sėmėsi peizažinių parkų kūrėjai, tad elementai jų kompozicijose kartojasi: kalnų peizažas, upelis ir takas palei jį, netoliese trapus tiltelis iš šakų – viskuo pabrėžiama stichijos didybė⁴⁰. Vadovaujantis šiais principais, pagrindinė kaskada turėjo būti tokioje vietoje, kur yra tekančio vandens, didelis reljefo perkritimas ir tinkamos sąlygos jai eksponuoti: sukurti maksimalų efektą akiai ir ausiai. Rezidencijos vieta, de Ligne'io žodžiais tariant, „tikras gamtos kūdikis“, buvo patogi siekiant visa tai sukurti nedidelėmis pastangomis: reljefo perkritimui padidinti užteko suformuoti barjerą skersai slėnio, t. y. Verkės upelio užtvanką. Kadangi kaskadų buvo bent 4 ar 5, atitinkamai buvo bent po tiek užtvankų ir tvenkinių. 1844 m. planas jų rodo >12, tad galima numanyti, jog Masalskio didžiosios kaskados vizija vis dėlto įgyvendinta.

Parko autorystės klausimą kol kas tenka laikyti atviru. Apskritai vietos Klasicizmo, Romantizmo parkų autorystė dažniausiai nutylima arba siejama su jų savininkais. Tai iš dalies teisinga, kadangi visos Europos aristokratija, nuo XVIII a. antros pusės veikiama „anglomanijos“ ir fiziokratijos tendencijų, daugiau nei anksčiau tiesiogiai įsitraukdavo į savo rezidencijų planavimą. Sodininkavimas ir architektūra tapo itin gerbiamais, kone savaimė suprantamais išsilavinusio žmogaus užsiėmimais, derančiais prie jo statuso ir padedančiais pažinti jo asmenybę. Naujasis sodų menas suteikė unikalią progą elito saviraiškai: vienu metu gana diskretiškai pademonstruoti ne tik savo galią

[ne tik] aplinkai, bet ir jos išmanymą, gerą skonį, neatsilikimą nuo populiarių Apšvietos idėjų. Pabrėžiant, kad būtent gamta yra namai (nors sykiu gana smarkiai ją perkuriant), „natūralioje“ aplinkoje buvo kuriama scena kultūriniam aristokratijos gyvenimui, poezijai, diskusijoms, muzikai, pokyliams ir t. t.⁴¹ Bet kuriuo atveju parko projektas turėjo būti savininko ir architekto darnaus bendradarbiavimo rezultatas.

Manytina, jog prie Verkių parko planavimo XVIII a. pab., be paties savininko, daugiausia prisidėjo Gucevičius: jis ilgainiui tapo kone visų Masalskio architektūrinių sumanymų įgyvendintoju (ir ne tik jų), o Verkių ansamblio kompozicija, įskaitant parką, yra tiesiogiai susijusi su jo projektuotų statinių išdėstymu vietovėje⁴². Parko kūrimą įvairiu mastu paveikė de Ligne'is, sodininkas Feureusenenas, gamtininkas Försteris ir, manytina, Knakfusas. Pastarasis pradėjo projektuoti klasicistinį vyskupo rūmų ansamblį, tapusį pagrindiniu orientyru kuriant Apšvietos epochos parką Verkiuose. Jis buvo kilęs iš žinomos sodininkų giminės, pats tuo užsiėmė, tad Verkiuose neabejotinai turėjo palikti savo kaip sodų kūrėjo pėdsaką⁴³. De Ligne'is 1780 m. matė Verkiuose gana pažengusius parko kūrimo darbus, nors Gucevičiaus darbai dvaro sodyboje iš esmės buvo vos prasidėję. Taip pat reikia konstatuoti didelę Vakarų kūrėjų įtaką ir sykiu aukštus Masalskio standartus juos renkantis⁴⁴.

41 Инесса Ильинична Свирида, *Сады Века философов в Польше*, Москва: Наука, 1994, p. 22.

42 1800 m. šaltiniuose minimas Maliatyčių dvaro su sodu (*z ogrodem*) projekto planas (Eduardas Budreika, *Lietuvos klasicizmo architektūros kūrėjas*, p. 25) liudija, kad dvaro statiniai su sodu ar parku galėjo būti projektuojami kaip vientisas kompleksas. Taip pat yra žinoma, jog Maliatyčių bažnyčią ir dvaro sodybą projektavo Laurynas Gucevičius.

43 *Słownik architektów i budowniczych środowiska warszawskiego XV–XVIII wieku*, red. Paweł Migasiewicz, Hanna Osiecka-Samsonowicz, Jakub Sito, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2016, p. 256–257.

44 Pažymėtina, jog prie parko kūrimo prisidėjęs de Ligne'is buvo vienas pirmųjų Europos sodų meno teoretikų, Försteris – vienas žymiausių savo laikmečio gamtininkų, Feureusenenas dar prieš atvykdamas į Verkius buvo žinomas kaip Anglijos karaliaus sodininkas, o Gucevičius – Prancūzijos klasicizmo

40 John Dixon Hunt, *op. cit.*, p. 12, 86, 109.

Masalskio rūmų ir parko ansamblis buvo kuriamas keliolika metų, tačiau sumanymas iki galo taip ir nerealizuotas. Försteris, rašydamas apie Verkius – „gražų romantišką kampelį, kurį Vilniaus vyskupas įrenginėja angliško parko pavyzdžiu“, mesteli taiklią pastabą: „Bet net ir čia, nors aplinkui nėra nieko geriau – lenkiška netvarka“. Försteris keliskart mini nevykusią Masalskio užsakymu parinktų medelių kelionę iš Potsdamo, po kurios dauguma jų nepriėjo⁴⁵, juo labiau kai ir pats užsakovas bent iš pradžių, atrodo, neturėjo aiškaus supratimo, kaip juos reikia prižiūrėti⁴⁶. Būdinga, jog instrukcijas dėl statybų Masalskis siūsdavo rengdamasis šventėms. Pavyzdžiui, parko salės, kaskados, rūmų įrengimas, fejerverkas, iluminacija, spektaklis, alaus ir šampano parūpinimas surašomi lygiagrečiai, nurodant, kad to reikia skubiai, iki konkrečios datos: svečių atvykimo, vestuvių ar asmeninio vardadienio. Po kiek laiko tekdavo rašyti, kad reikia uždengti stogą ar ką nors apsaugoti nuo sugriuvimo⁴⁷. Skubėjimas ir netolygus finansavimas neišvengiamai reiškė, jog dauguma antraeilių parko statinių bus mediniai ir trumpaamžiai.

Masalskio laišku sudaro įspūdį, kad parkas jo laikais kurtas priebėgomis – tarsi dekoracija, prisimenama prieš spektaklį ir apleidžiama įspūdžiui išblėsus. Tame atsispindėjo ne tik asmeninės vyskupo savybės, bet ir tendencijos, apskritai vyravusios LDK kilmingųjų visuomenėje. „Teatrališkas“, „platus“ gyvenimo būdas atrodė įprastas kone kiekvienam, kas galėjo sau tai leisti, bet vyraujantys trumpalaikiai prioritetai trukdė susitelkti pastovesniems dalykams, ypač kai resursai buvo riboti. Kita vertus, Vilnius, juo labiau jo

lyderių Jacques'o Germaino Soufflot ir Claude'o Nicolas Le-doux mokiny.

45 *Georgo Försterio laišku iš Vilniaus*, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 103–104, 203, 215, 397.

46 „...bet ne taip, kaip iki šiol buvo. Reikia geros žemės užvežti, kad viskas galėtų prigyti. Netoli ten yra molis, kuris sumaišytas su juodžemiu būtų tam tinkamas“ (Vyskupo I. J. Masalskio laišku iš Vienos K. Hornovskiui, [s. a.]–04-13, l. 299v.).

47 Vyskupo I. J. Masalskio laišku, XVIII a. pab., in: LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 427, l. 245, 251–256, 275, 299 etc.

užmiesčiai XVIII a. pab. buvo gana gili provincija ne tik Europos, bet ir Abiejų Tautų Respublikos mastu. Peizažiniai parkai, tapę madingi visoje Europoje, Lietuvoje tuomet dar nebuvo paplitę. Mišraus tipo parkas Verkiuose buvo išskirtinis kūrinys šiame kontekste, kurį tik nedaugelis čionykščių galėjo deramai įvertinti. Svečių iš užsienio apsilankymai suteikdavo retų progų pasistengti⁴⁸. Po 1789 m. vyskupas Verkiuose nebegyveno, tad rūpesčiai dėl dvaro nebebuvo pirmaeiliai.

Verkių parko kūrimas ėmė strigti vyskupui susidūrus su dideliais finansiniais, vėliau politiniais sunkumais, pasibaigusiais kartuvėmis. Fragmentiškos šaltinių užuominos apie vėlesnę parko būklę rodo, kad paveldėtojai Potockiai Masalskio sumanymų nebetęsė: po vyskupo mirties likusi įranga fontanam nepanaudota⁴⁹, o 1803 m. inventoriaus aprašymai liudija ilgalaikę parko statinių nepriežiūrą. Be to, dvaras gana greitai parduotas Vilniaus pavieta bajorų vadovui Stanislovui Jasinskiui.

Naujojo savininko laikais radikalių parko plano pokyčių neįvyko. Senieji vyskupų rūmai plynaukštės pietiniame smaigalyje XIX a. pr. nugriauti, tačiau jų griuvėsiai, kaip liudija prisiminimai ir ikonografija⁵⁰, išliko iki pat Vitgenšteinių pertvarkų, duodami peno legendoms apie pagoniškąją Verkių šventyklą. Matomi jie ir 1839 m. dvaro plane, 1840 m. Dmachauskos paveiksle⁵¹. Manytina, jog griuvėsiai reprezentacinio komplekso branduolyje taip pat palikti estetiniais sumetimais. Tai būdingas atvejis tuometėje parkų architektūroje: griuvėsių motyvas Romantizmo parkuose reiškė aluziją į laiko galią ir buvo gana paplitęs. XVIII a. jie paprastai kurti dirbtinai, bet vėliau vis dažniau integruojami ir tikrų istorinių pastatų griuvėsiai.

48 Vladas Drėma, *Verkių rūmų architektūros ansamblis. Istoriniai meniniai tyrimai*, p. 12.

49 Arimeta Vojevodskaitė, *op. cit.*, p. 42.

50 Gabriela Puzynina z Güntherów, *W Wilnie i w dworach litewskich*, Wilno: Zawadzki, 1928, p. 201, 288–289.

51 Vincentas Dmachauskas, *Neris ties Verkiiais*, 1840, drobė, aliejus, LDM T-906, in: *Jonas Rustemas – dailininkas ir pedagogas*, p. 225).

Pagrindiniai centriniai rūmai apleisti, nukentėjo per 1812 m. karą ir pamažu nyko, kol jų apskritai nebeapsimokėjo atstatyti. Greičiausiai sunyko ir senoji mažoji parko architektūra, nes didžioji dalis jo buvusios teritorijos net neįtraukiama į 1839 m. planą. Ansamblio erdvė, kadaise nusidriekusi po kilometrą į rytus ir į vakarus abipus rūmų, iš esmės dezintegruota ir redukuota iki artimiausios rūmų aplinkos ir sodų kalvos papėdėje. Šia, sumažėjusia, erdve apsiribojama ir vėliau, planuojant visas vėlesnes parko pertvarkas. Galima daryti išvadą, kad ankstesnė didžiojo parko visuma pirminiu pavidalu jau XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais nebefunkcionavo, o ankstesnės simbolinės prasmės, kad ir kokios buvo, naujiems jo naudotojams neberūpėjo. Tai iš dalies paneigia Sviridos rekonstruotą Masalskio parko masoniškąją programą kaip anachronizmą, didele dalimi grindžiamą XIX a. antros pusės ir dabartine situacija⁵².

Jasinskis, valdęs Verkius iki pat 1839 m., buvo priverstas nuolat nuomoti atskirus dvaro pastatus⁵³, tad vėlgi abejotina, kad būtų galėjęs sau leisti didesnio masto parko perplanavimo darbus. 1825 m. Stanisławas Wodzickis, vardydamas ryškiausius Lietuvos parkus, Verkių apskritai nebeprisiminė⁵⁴. Vis dėlto Verkių parkas nebuvo trumpalaikis kūrinys: vietos svarba, aukštas sodų meno lygis, o ir pati peizažinio parko kūrimo(si) logika žadėjo, jog jo istorija turės tęsinį. Juo labiau kad naujosios parkų mados nuo XVIII a. pabaigos ėmė sparčiai plisti, o Verkiiai liko populiari aukštuomenės iškylių vieta. Tęstinumą turėjo užtikrinti ir sodininkai: Drėmos duomenimis, parke 1842 m. dirbo sodininkai Eysenblattas ir Weberis, pasamdyti

dar vyskupui gyvam esant⁵⁵. Per kelis etapus iš Masalskio rezidencijos parko išsivystė dabartinis Verkių parkas, integravęs praėjusių amžių reliktus.

Apibendrinant galima daryti išvadą, jog jau XVIII a. 8 dešimtmečio pabaigoje Verkiuose pradėta kurti didelį Apšvietos epochos parką, kuris perteikė naujausias parkų meno tendencijas Europoje ir Lenkijoje. Šis parkas, jo takų ir vaizdų tinklas buvo kuriamas paraleliai su ansamblio pastatais, juos integruojant ir paisant simetrinės rūmų kompozicijos diktuojamų ašių. Visa tai lėmė mišrų parko planą: atsižvelgiant į erdvių pobūdį, atskiros teritorijos buvo formuojamos vadovaujantis peizažinio ir reguliariojo parko principais. Originalios parko elementų traktuotės, natūralaus reljefo pojūtis ir kūrybiškas jo panaudojimas liudija aukštą architektūrinį peizažo kūrėjų meistriškumą. Miglotoje parko simbolinėje programoje galėjo unikaliai susipinti keletas kodų – tai neprieštarautų vyskupo Ignoto Masalskio bažnytiniam statusui ir neblogai žinomiems jo pasaulietiniams interesams. Nėra iki galo aišku nei tai, kiek architektai spėjo pasistūmėti įgyvendindami Masalskio užmojų, nei tai, koks jis iš tikrųjų buvo. Iki XIX a. 4 dešimtmečio žinomi vos 2 ar 3 Verkių vaizdai, kol kas nerasta jokių senesnio laikotarpio planų ar projektų.

Nuo XVIII a. 8 dešimtmečio iki XIX a. 5 dešimtmečio ryškėja keli parko teritorijos plano formavimosi etapai. 1-uoju (XVIII a. 8–9 deš.) sukurtas ir plėtotas vaizdas, kurį matė 1780 m. apsilankęs de Ligne'is; 2-uoju (XVIII a. 9–10 deš.), pastačius centrinius rūmus ir nutiesus alėjų tinklą, parkas išplėtotas šiaurės ir vakarų kryptimis, integruojant aplinkinį kraštovaizdį. Verkių rezidencija su parku tuomet galėjo apimti iki 2 km² teritoriją, nusidriekusią iš rytų į vakarus iki 3 km; į parko ikonografiją, suformavus vistas ir regyklas, integruoti objektai, nutolę į pietus iki 8 kilometrų. 3-uoju etapu (XVIII a. 10–XIX a. 1 deš.) dvaras išgyveno nuosmukį, lėmusį dalinę dvaro parko kaip

52 Инесса Свирида, „Универсализм эпохи Просвещения“. Sviridos koncepciją yra atmetusi ir Vitkauskienė: Birutė Rūta Vitkauskienė, „Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus rezidencija Verkiuose“, p. 25).

53 Vladas Drėma, *Verkių rūmų architektūros ansamblis. Istoriniai meniniai tyrimai*, p. 29.

54 Stanisław Wodzicki, *O chodowaniu, użytku, mnożeniu i poznawaniu drzew, krzewów, roślin i ziół celniejszych ku ozdobie ogrodów przy zastósowaniu do naszej strefy dzieło miłośnikom ogrodów poświęcone*. <...>, Krakow, t. 4, 1825, p. 86–87.

55 Arimeta Vojevodskaitė, *op. cit.*, p. 33.

meninio vieneto dezintegraciją; 4-uju Verkių želdynai redukuoti iki centrinės ansamblio dalies su kalvos priegomis, senųjų rūmų vietoje liko „romantiški griuvėsiai“, ši vieta vėl tapo populiari tarp vietos aristokratijos. XIX a. pradžia Verkiuose reiškė tam tikrą degradaciją, tačiau sykiu tai buvo savitas parko raidos laikotarpis. Išskyrus senuosius rūmus, ne tik išsaugoti visi pagrindiniai pastatai, bet ir paisoma anksčiau nusistovėjusių vizualiųjų ryšių. Išsaugota ir parko centrinės dalies kompozicija: ji tiesiogiai susijusi su senesnių pastatų išsidėstymu, o kai kurios medžių grupės, kurių amžius neabejotinai siekia Masalskio laikus, tebeauga iki šiol. 1839 m. brėžinyje [1 il.] užfiksuotoje centrinėje parko dalyje galima įžvelgti daugumą svarbiausių XVIII a. pab. elementų, perimtą planinės-erdvinės kompozicijos darną, senąsias ansamblio ašis ir vistas.

Verkius įsigijus Vitgenšteinams, rūmų ansamblis per keletą metų iš esmės atnaujintas: nugriauti centriniai Gucevičiaus projektuoti rūmai, perplanuotos alėjos, vietoje barokinių rūmų griuvėsių plynaukštės kyšulyje pastatyta nauja altana, parko centre atsirado sargybinė. XIX a. 8 dešimtmečiu kunigaikščio Peterio Vitgenšteino iniciatyva parkas dar kartą perplanuotas. Tuomet sukurtas planas ir vaizdas, laiko subrandintas ir palyginti nedaug nukentėjęs, išliko iki šių dienų. Vitgenšteinų rekonstrukcijos Verkiuose nereiškė visiško senosios struktūros sunaikinimo. Lyginant 1839, 1844, 1877 m.⁵⁶ planus ir dabartinę būklę, galima pastebėti, jog, išskyrus centrinę alėją, senosios parko alėjos ir želdiniai, formavę jo karkasą, buvo integruoti į naują nereguliarų planą, papildyti naujomis medžių, krūmų grupėmis, takais ir t. t., o reljefas pakeistas minimaliai. Šiuo laikotarpiu tvarkoma parko erdvė pamažu susitraukė iki plynaukštės su rūmų ansambliu ir toliau plėtota šiose ribose. Visgi šis sumažėjimas nėra viena-reikšmis: aplinkinės artimiausios kalvos (jos ir toliau buvo tų pačių savininkų rankose) išliko svarbios kaip atviro tipo parko tąsa. Kita vertus, nuo XIX a. pirmos

pusės pamažu populiarėjančios natūralizmo tendencijos buvo palankios įprasminti ir šiuos „jau“ miškus kaip „vis dar“ dvaro parką.

Apskritai gana didelė (palyginti su kitais Lietuvos parkais) dalis XVIII a. pab.–XIX a. pirmoje pusėje sukurtų parko erdvių ir atskirų elementų išliko iki šių dienų. Nors pokyčių būta didelių, gana nežymiai pakito ansamblio reljefas ir zonavimas, išliko dauguma pagrindinių architektūrinių-urbanistinių jo dalių akcentų (rūmų ofisinės, austerijos, vila, pagrindiniai keliai). Tai leido išlikti daugeliui ansamblio vidinių ir išorinių vizualiųjų bei funkcinį jungčių: jų paisyta XIX a. antroje pusėje ir vėliau. Palyginti neblogai išliko pietinės terasos kraštovaizdis, iš dalies – rūšinė želdinių sudėtis, vaismedžių sodas senojoje vietoje, šios teritorijos tvenkinių sistema, želdinių fragmentai ir pavieniai seni medžiai (ąžuolai, tuopos). Medžiais apaugusios kalvos, upelių slėniai, kaskados, vandens telkiniai abipus pagrindinių įvažiavimų, Masalskio laikų liepos abipus senosios parterio vietos, šimtamečiai ąžuolai, senos pušys šlaituose, senieji želdinių masyvai rūmų priegose autentišku pavidalu tęsia XVIII a. sumanytą, integruotą į ankstesnio ir vėlesnių laikų paveldą.

Gauta 2018 04 18

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS ŠARAŠAS

- Adams William Howard, *The French Garden 1500–1800*, London: Garland, 1982.
- Aftanazy Roman, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 4: *Województwo wileńskie*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1993.
- Balkevičius Jūras, *Sodų meno stilių raida*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010.
- Baužienė Morta, *Pasižvalgymas anapus Vilniaus miesto gynybinės sienos*, Vilnius: Savastis, 2015.
- Byševska Liudvika, *1786 metų kelionės į Vilnių dienoraštis = Žurnal podróży do Wilna z roku 1786*, sudarė Vydas Dolinskas ir kt., Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2008.
- Budreika Eduardas, *Architektas Laurynas Stuoka Gucevičius*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.
- Budreika Eduardas, *Lietuvos klasicizmo architektūros kūrėjas*, Vilnius: Mintis, 1965.

⁵⁶ Eduardas Budreika, *Architektas Laurynas Stuoka Gucevičius*, p. 39.

- Budreika Eduardas, *Verkių rūmai*, Vilnius: Mintis, 1982.
- Campbell Colen, *Vitruvius britannicus, or, The British architect: containing the plans of the most considerable gardens and plantations, also the plans, elevations, and sections of the most regular buildings, both publick and private, in Great Britain, with variety of new designs <...>*, t. 3, London, 1715.
- Ciołek Gerard, *Ogrody polskie*, Warszawa: Arkady, 1978.
- De Ligne, Charles-Joseph Lamoral, *Coup d'œil sur Belœil et sur une grande partie des jardins de l'Europe*, [s. l.], 1781.
- Drėma Vladas, *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Vaga, 1992.
- Drėma Vladas, *Verkių rūmų architektūros ansamblis. Istoriniai meniniai tyrimai*, [Vilnius], 1973, in: Kultūros paveldo centro archyvas, f. 5 – 1 – 304.
- Georgo Forsterio laišakai iš Vilniaus, Vilnius: Mokslas, 1988.
- Hunt John Dixon, *The Picturesque Garden in Europe*, London: Thames & Hudson, 2004.
- Inwentarz jeometryczny maiętności Werek, 1844 <...>, in: AGAD, Archiwum Radziwiłłów, dz. XXV, Nr. 4546 (mf.).
- Jankevičienė Algė, „Buivydžių bažnyčia ir Radziševskių mauzoliejinė koplyčia“, in: *Kultūros paminklų enciklopedija*, t. 1, d. 2: *Rytų Lietuva*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1998, p. 308.
- Janonienė Rūta, „Lietuvos istorijos fragmentai Verkių peizažuose“, in: *Menotyra*, Vilnius, 2002, nr. 2 (27), p. 37–45.
- Januškevičius Laimutis, *Lietuvos parkai*, Kaunas: Lututė, 2004.
- Januškevičius Laimutis, *Po gražiausius Lietuvos dvarų parkus*, Kaunas: Lututė, 2010.
- Jonas Rustemas – dailininkas ir pedagogas: 2012 m. spalio 30 d.–2013 m. kovo 10 d. Vilniaus paveikslų galerijoje vykusios parodos, skirtos 250-osioms dailininko gimimo metinėms, katalogas, sudarė Rūta Janonienė, Dalia Tarandaitė, Rasa Adomaitienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2013.
- Kretingos dvaro inventorių, 1802, in: LVIA, f. 505, ap. 22, b. 97, l. 49–57.
- Mappa maiętności Werek, Położonej w Gubernij I Powiecie Wilenskim, nad Rzeko Portow.. Wilio, należącej do dziedzictwa Jaśnie Oświeconego Xięcia jegomości Ludwika Wittgensteina. <...>, 1844, in: AGAD, Zbiory kartograficzne, t. IV teka 447, Nr. 5.
- Ogród. *Forma – symbol – marzenie*, red. naukowa Małgorzata Szafrąńska, Warszawa: Arx Regia – Ósrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego w Warszawie, 1998.
- Pakalnis Romas, *Verkiai: praeitis, dabartis, svajonės*, Vilnius: Logotipas, 2003.
- Puzynina z Güntherów Gabriela, *W Wilnie i w dworach litewskich*, Wilno: Zawadzki, 1928.
- Rozmiar Geometryczny Przedmieścia Trockiego, Gury Bohufalowskiej, Tatarów, Łukiszek w Zakretu (Trakų, Tauro kalno, Lukiškių, Totorių ir Vingio priemiesčių geometrinis planas), in: MABR f. 229 – 406.
- Rupeikienė Marija, „Verkių architektūros ansamblis“, in: *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas*, t. 1: *Vilnius*, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 551–560.
- Senieji Verkių dvaro žemėlapiai (iš Vitgenšteinių archyvo), sudarytoja Birutė Vitkauskienė, Vilnius: Petro ofsetas, 2016.
- Słownik architektów i budowniczych środowiska warszawskiego XV–XVIII wieku*, red. Paweł Migasiewicz, Hanna Osiecka-Samsonowicz, Jakub Sito, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2016.
- Tauras Antanas, *Lietuvos TSR parkai*, Vilnius: Mintis, 1966.
- Tauras Antanas, *Mūsų parkai*, Vilnius: Mokslas, 1989.
- Verkių dvaro inventorių, 1803, in: LVIA, f. 515, ap. 22, b. 97, l. 257–260.
- Vilniaus klasicizmas*: parodos katalogas; Varšuvos nacionalinis muziejus 1999 m. gruodis–2000 m. sausis; Lietuvos dailės muziejus 2000 m. kovas–rugšėjis, Vilnius: Baltos lankos, 2000.
- Vilniaus miesto planai*, sudarytoja Birutė Rūta Vitkauskienė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2016.
- Vitkauskienė Birutė Rūta, „Vilniaus vyskupo Eustachijaus Valavičiaus rezidencija Verkiuose“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2009, t. 55: *Lietuvos dvarai: kultūros ir paveldo tyrinėjimai*, p. 23–51.
- Vitkauskienė Birutė Rūta, „Verki – rezidencija biskupia i magnacka (koniec XIV–początek XX wieku)“, in: *Środowiska kulturowe i kontakty kulturalne Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do XIX wieku = Kultūros židiniai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nuo XIV iki XIX amžiaus*, red. Urszula Augustyniak, Warszawa: Neriton, 2009, p. 25–37.
- Vojevodskaitė Arimeta, *Buvusio Verkių dvaro pastatų ansamblis ir parkas*: Parko teritorijos ir ansamblio išplanavimo istorinių tyrimų ataskaita, [Vilnius], 1983, in: Kultūros paveldo centro archyvas, f. 5 – 2029.
- Vyskupo I. J. Masalskio laišakai, XVIII a. pab., in: LVIA f. 1135, ap. 20, b. 427.
- Wilno z przed stu lat w akwarelach Franciszka Smuglewicza*, Wilno: J. Zawadzki, 1912.
- Wodzicki Stanisław, *O chodowaniu, użytku, mnożeniu i poznawaniu drzew, krzewów, roślin i ziół celniejszych ku ozdobie ogrodów przy zastósowaniu do naszej strefy dzieło miłośnikom ogrodów poświęcone. <...>*, Krakow, t. 4, 1825.
- Архитектурные альбомы Шантний и Гатчины: Французский подарок русскому императору*, сост. Светлана Астаховская, Матъе Дельдик, Татьяна Дудина, Москва: Кучково поле, 2016.
- Лихачев Дмитрий Сергеевич, *Поэзия садов: к семантике садово-парковых стилей. Сад как текст*, Москва: Наука, 1991.
- План местоположения в окрестности имения Верки, 1839, in: AGAD, Zbiory kartograficzne, t. IV teka 447, Nr. 2.
- Свирида Инесса Ильинична, *Сады Века философов в Польше*, Москва: Наука, 1994.
- Свирида Инесса Ильинична, „Универсализм эпохи Просвещения, масонство и Верки Вавжинца Гуцевича“, in: *Acta Academiae artium Vilnensis*, Vilnius, 2004, t. 32: *Laurynas Gucevičius ir jo epocha*, p. 65–83.

THE SPACES OF THE VERKIAI MANOR PARK IN THE LATE EIGHTEENTH AND EARLY NINETEENTH CENTURY

Dainius Labeckis

SUMMARY

KEYWORDS: park, manor estate, garden art, planning – spatial composition, Verkiai, Ignacy Jakub Massalski.

The Verkiai manor park is one of the oldest and most valuable culture and nature monuments in Lithuania having comparatively rich historical sources and constantly receiving much research attention. The residence of Bishop *Ignacy Jakub Massalski* with a park in Verkiai marked the early period of the school of architecture of Vilnius Neoclassicism, and alongside, the beginning of landscape parks in Lithuania. The manor estate was designed by two leading Vilnius architects, *Marcin Knackfuss* and *Laurynas Gucevičius*, and the park was created with direct contribution from prominent specialists from the West, among them *Charles-Joseph Lamoral de Ligne*, the author of one of the first reviews of European garden art.

Although this park is relatively well preserved, a significant part of its past relics was lost in the historical turmoil of the 19th and 20th centuries, and historiography contains quite many gaps that appeared not only because of the lack of sources, but also because of their erroneous reading. For example, an erroneous interpretation of the view of the Verkiai watermill from late 18th century (a drawing by *Franciszek Smuglewicz*) still persists, which considerably distorts the understanding of the condition of the entire complex in the times of Bishop *Massalski*. Or, with insufficient regard to the difference of styles and eras, the iconography of the nineteenth-century manor estate is used as a source for the reconstruction of eighteenth-century symbolic meanings.

The formation of the body of the garden and park of the Verkiai residence is analyzed, its primary planning structure is reconstructed, and the relation between the aesthetic and practical function of the garden elements

and their symbolic content along with its change is addressed, focusing on the period from 1780 to 1840. The research field includes regional cultural contexts and influences as well as the socio-cultural and natural factors; the surviving traces of the solutions made in the period under discussion, their importance and relation to natural heritage are revealed. Certain statements established in historiography are specified or disproved, and a new interpretation of the sources is given.